

Тарас Шевченко: не в мармурі, не в бронзі

Побачив світ унікальний альбом раритетів –
репродукції рукописів і світлин
геніального поета

Микола СЛАВИНСЬКИЙ

Хто він, Тарас Шевченко? Перша відповідь – мов скрик душі: дивне запитання! Усі знають: автор ліричних шедеврів, мислитель, український пророк... Утверджений шкільними підручниками, канонізований літературознавцями, возвеличений письменниками й художниками, перетворений на ікону, освячений часом... Звичний, хрестоматійний образ. А яким Шевченко був насправді? Про це – міркування наших сучасників, яких об'єднує хіба що одне, але не минуще – любов до Кобзаря.

Живий, бо геніальний

Доктор філологічних наук, лауреат Національної премії України імені Тараса Шевченка Михайло НАЄНКО:

– З'явився друком альбом «Повернені шевченківські раритети», й знову почулося: «Який він, Тарас Григорович?». Охочих відповісти на це далеко не риторичне запитання було немало. І за життя поета, й після його смерті. Часто наводять судження Пантелеймона Куліша про те, що лише Шевченкові свої таїни відкрила рідна мова. Іван Франко стверджував: він був сином мужика, а став володарем у царстві духу. Ще в XIX столітті науковці досліджували поетове розуміння нації як ідеальної форми буття особистості, аналізували випереджальний (провіденцій-

ний) характер творчості геніального лірика... За радянської доби його вважали революціонером-демократом, протечкою пролетарської революції. Такі усталені стереотипи нерідко повторюються й сьогодні. Поет постає в бронзі, камені, величний, незрушний, задивлений у майбутнє... І нині лише зрідка з'являються праці, які, за словами публіциста Леоніда Плюща, виводять шевченкознавство з його сну, непритомності, мертвоти, викликають дискусію, боротьбу думок, змагання концепцій... Україн важливе тут тверде переконання академіка Олександра Білецького: Гомер, мабуть, безсмертний поет, але Шевченко живий... Саме так: живий, бо геніальний. Цього ніхто не може спростувати.

Публіцист, лауреат Національної премії України імені Тараса Шевченка Микола ШУДРЯ:

– Іван Франко образно, вельми поетично сформулював родовід Шевченка: син мужика. Насправді маємо козацьку гілку Шевченків, яка простежується відтоді, коли ще існувала Запорозька Січ. Свого часу далекий родич поета не раз і не двічі в розмовах стверджували: весь рід був вільним, іще дід Тараса Григоровича належав до козаків, і просто-таки дивувалися, як його батько Григорій Іванович став кріпаком. Виявлені свідчення поглиблюють генеалогію Шевченкового роду майже на півтора століття, аж до часів Хмельниччини. На жаль, у наукових дослідженнях немає навіть натяку не лише на козацьке, а й на бойківське (з Покуття) походження Шевченка: материнський рід Бойків здавна осів у Моринцях.

Велике щасття бути вольними...

Поет, народний депутат України Віктор ТЕРЕН:

— Справді існує версія, за якою Тарасів дід Іван – учасник (принаймні свідок) гайдамацького руху, а другий дід по лінії матері Яким Бойко – виходець із Прикарпаття. До речі, Моринці вперше згадуються в офіційних документах часів гетьмана Виговського. Тарасів батько Григорій Шевченко, повуличному Грушівський, – родом із Кирилівки, а мати Катерина Бойко – із Моринців. Не забуваймо, що в Тараса були сестри Катерина, Марія (померла маленькою), Ярина та Марія, а також брати Микита і Йосип. Після смерті дружини Григорій Іванович пошлюбився, за звичаєм, із удовою, яка мала своїх трьох дітей. Божа іскра спалахнула тільки в одній, Тарасовій, душі.

Заповідаючи скромне майно дітям, Григорій Іванович мовби передбачив особливу долю майбутнього поета: «З нього вийде або щось дуже добре, або велике ледащо». Коли ведемо мову про **іншого** Шевченка – живу людину з усіма її земними радощами й болями, а не про світоча, пророка, котрий постає перед нами у бронзі й мармурі, то слід наголосити: він змалечку тягнувся до знань (хоч батько був кріпаком, але знав грамоту), разом із чумаками їздив далекими селами й містечками (аж до Гуляйполя!), старша сестра Катерина водила Тараса на прощу до козацького Мотронинського монас-

тиря й на цвинтар, де були поховані учасники Коліївщини, пізніше, п'ятнадцятирічним, хлопцем вирушає через Київ, Чернігів та Мінськ аж до Вільна (Вільнюса)...

Деякі дослідники припускають, що Тарас побував і у Варшаві, принаймні він, раніше чи пізніше, добре опанував польську мову... З берегів Неви молодий художник (і поет!) писав до брата Микити: «Велике щасття бути вольним чоловіком...». Уже тоді автор «Катерини» модно одягався, відвідував найвишуканіші столичні салони, умів підтримувати «вчені» розмови з професором Карлом Брюлловим. Отож Шевченко **інший** – насправді розкутіший, вільніший у помислах і діях, безпосередніший, ба навіть милосердніший. І не такий насуплений, грізний, у старосвітському кожуху, як на деяких нафантазованих малярських портретах. І принаймні відносно молодий, але аж ніяк не старий, не дід у кудлатій шапці. Контраст між талантом і долею – від народження до останніх днів – був разучий, але наш геніальний лірик постійно читав і перечитував Біблію, знав напам'ять багато віршів Пушкіна, Жуковського та Рилєєва, захоплювався Байроном, високо цінував Гете, шанував Міцкевича... Як переконливо засвідчує академік Іван Дзюба у фундаментальній праці «Тарас Шевченко», поет-мислитель пильно стежив за формуванням на Заході модерних націй і страждав від того, що Україна – поза цим воістину історичним процесом. Страждав, але й не зрікся сво-

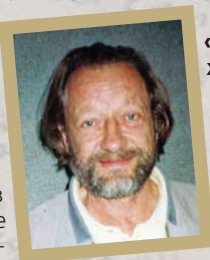
го народу, і гідно витримав випробування як неволею, так і волею, не піддався спокусам слави.

Упорядник збірника «Тарас Шевченко в моєму житті» Олександр ШАРВАРОК:

— Рік за роком я збирав і збираю нині роздуми наших сучасників про геніального українця. Що ж вони виокремлюють у неозорій шевченкіані? Насамперед загальнолюдські цінності! Усе

живе й животворне: як Тарас шукав «залізні стовпи», закохувався й розчаровувався в обраницях, просив вибачення в свого наставника Сошенка, шанував казахські звичаї... Маємо самотуні – сукупний, народний! – образ, котрий плинний, мінливий, далеко не вичерпний, проте важливий і потрібний сьогодні, адже не всі усвідомлюють: «Кобзар» – це українське Євангеліє. Світське. Політичне. Культурне. Філософське. Одне слово, універсальне.

Звичайно, мозаїка роздумів «Тарас Шевченко в моєму житті» особливо дорога для мене. Збірник цілком самотуні, проте водночас мовби достійний іншим новинкам, зокрема нещодавно випущений на високому поліграфічному рівні альбом «Повернені шевченківські раритети», де подано репродукції з оригінальних гравюр, рукописів, світлин і листів поета, унікальних видань, серед яких – перший «Кобзар» та кілька саморобних рукописних «Кобзарів» другої половини XIX століття.

63

Кожну літеру збірника з оригіналоч

Заступник директора Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України Сергій ГАЛЬЧЕНКО:

— Альбом я упорядкував разом із Наталкою Лисенко. У цьому виданні переважають матеріали, вивезені з України 1943 року. Сталося так, що фашисти, відступаючи, забрали тринадцять великих скринь, які тривалий час переховував Андрій Терещенко – директор Київського музею-будинку Тараса Шевченка. Цінні експонати спершу опинилися в Познанському університеті, відтак потрапили до різних українських установ Канади та США. Усе, що збереглося, було передано нашій державі лише 2006 року. І ось уже й широкий читачий загал може ознайомитися з цією значною частиною великої за обсягом шевченкіані.

Ще один мій проект – опублікувати до 200-річчя з дня народження Тараса Шевченка його вибрані твори принаймні десятима мовами. Неодмінно – з репродукціями малярських шедеврів. Поки що вдалося оприлюднити поезії українською та англійською мовами. Аналогічне видання німецькою чекає фінансування.

Поталанило мені винести на суд читачів рукописний «Кобзар» із ілюстраціями Михайла Башилова та Якова де Бальмена. Це той «Кобзар», який після конфіскації в Миколи Костомарова понад 70 років пролежав в архіві департаменту поліції. 1917-го раритет потрапив аж до Казані. Коли ж повернувся в Україну, його впродовж тривалого часу вивчали фахівці. У факсимільному виданні майже 90 ілюстрацій. Сьогодні необхідно відтворити новітніми поліграфічними засобами «Захалавну книжку» та «Більшу книжку», а також, незважаючи на несприйняття проекту деякими шевченкознавцями, слід подати для

широких читачів факсиміле автографів, повістей і листів Шевченка.

Я не один рік працюю над багатомним виданням «Тарас Шевченко. Біографічна хроніка», хоча вже є відомі літописи життя й творчості Кобзаря, зокрема дослідницькі праці Петра Жура. Літопис, який я укладаю, спирається на матеріали самого Шевченка – поезію, прозу, щоденник, листи, мемуари про нашого генія тощо. Це зібрання документів, де можна побачити копію запису з метричної книги про народження Тараса, ознайомитися зі спогадами односельців та інших людей про його дитинство.

В основі біографічної хроніки – першоджерела, насамперед із унікального архіву Шевченка – фонду № 1, який зберігається у відділі рукописних фондів і текстології нашого інституту. Чимало маловідомих документів надали мої московські друзі. Це, зокрема, документи, частково зібрані в працях оренбурзького науковця Леоніда Большакова.

Сьогодні моє найголовніше завдання як джерелознавця – опублікувати якнайточніші тексти творів Тараса Шевченка. Майже щороку готую до друку «Кобзар» і щоразу кожне слово, кожну літеру звіряю з оригіналом. Тому не соромлюся повторювати: нові й нові видання – це крок уперед. Сподіваюся, до славетної дати нарешті будуть підготовлені й опубліковані його найточніші тексти. А ось держава має надрукувати «Кобзар» – недорогий, не зі шкіряною палітуркою, не «бронзовий», а, сказати б, «сімейний», тобто такий, який можна було б роздати безкоштовно для кожної родини. Здавна мрію випустити масовим накладом кишеньковий «Кобзар» на вишуканому тонкому папері з кількома десятками репродукцій малярських творів та автопортретами, а також своєрідний альбом репродукцій біблійних сюжетів, церковної архітектури – всього, що намалював Тарас Григорович.

Я не шукаю сенсацій. Наприклад, нещодавно виявлено репродукцію однієї акварелі. Навколо неї стільки

було суперечок! Навіть авторитетні дослідники доводили, що це не твір Шевченка, бо, мовляв, там вертикальне зображення. На основі документів, відомих мені, схильний вважати, що все-таки маємо оригінальну акварель Тараса Шевченка, яка, сподіваюся, побачить світ у 12-томнику його творів.

Коли ж 1983 року в одному з московських архівів пощастило поотримати в руках оригінали таких шедеврів, як «Подражаніє Іезекиїлю. Глава 19», «Осія. Глава 14» і «Якби-то ти, Богдане п'ятий!», збагнув: Шевченко ще не весь відомий. Точніше, невідомого так багато, що вистачить на довгі роки дослідницької праці, адже навіть про кожен автограф генія (створення, побутування, зберігання, публікації тощо) можна написати якщо не монографію, то наукову статтю.

Шевчеви Тараса Шевченка європейськими мовами лунали з дитячих вуст під затишним дахом столичної Публічної бібліотеки №160. Вірші українського генія захоплено слухала й директор Централізованої бібліотечної системи Дарницького району Києва Оксана Головата, яка наголосила: у світі мов багато, а Тарас Шевченко – один.

А які «детективні історії» траплялися з деякими творами Тараса Григоровича! Отож я хотів би видати багатотомну «Бібліотеку шевченкознавця», де були б подані дослідження про поета, починаючи від Василя Маслова й Михайла Чалого (його книжка «Життя і твори Тараса Шевченка» щойно з'явилася друком) і аж до праць сучасних молодих учених.

64

Володимир СУПРУНЕНКО

«Помним Тарас»

...Пустеля дихала спекою, і навіть близьке море не тишило. Пахло старою сухою глиною, полином і сіллю. Однак, коли я прочитав цей поспіхом видряпаний на напівзруйнованій фортечній стіні напис, довкола начебто навіть посвіжішало, стало якось затишніше і по-домашньому спокійніше.

За Азовом і Чорним морем – Кавказ, Грузія, Вірменія, Азербайджан, за Каспієм – Казахстан, Узбекистан, Таджикистан, Киргизія. Для мого слов'янського предка далекі країни, чудові «беларапські» землі, заморські дива, незбагненна різномовна азіатчина. І нині багато в чому для нас Закавказзя й Схід – велич гір, що лякає, і німота пустель, інші палітра побуту та соціальна орбіта, узагалі – інший вимір. І моє двомісячне ширяння над усіма цими строкатими землями й країнами. Як про все це розповісти?

Які слова знайти, щоб точно передати побачене, почуте і відчуте під час тривалої подорожі?

«Думи мої, думи...» Звісно, не лише мої, а й тих, кого зустрів дорогою, і тих, хто колись побував тут із своєї або чужої волі. Рішення «підправити» середньоазійський маршрут і відвідати Форт-Шевченко прийшло на набережній Актау, куди я потрапив на поромі з азербайджанського берега. Казахський Актау – це колишнє напівзакрите місто Шевченко. Пам'ятник поетові на приморському бульварі вважається одним із найкращих у світі. Від бронзового суворого роздумливого Тараса на каспійському березі й вирушив до місця його заслання.

...Ранком устаю, споліскую обличчя в арику і вітаюся з висхідним світлом, що прокинулося разом із мною. Ранковою прохолодою, але без хо-

4 тисячі кілометрів на велосипеді і 2 тисячі автостопом проїхав запорізький мандрівник і письменник Володимир Супруненко гірськими й пустельними шляхами Закавказзя та Середньої Азії. Й одне з найяскравіших і пам'ятних вражень цього унікального маршруту – відвідування Форту-Шевченко на Мангишлаці, де відбував заслання великий Кобзар.

лодку накручую кілометри долинами й узгір'ями, степами й кам'янистими пустищами, і сонце голубить мене. Трохи пізніше прокидаються люди й зусібч сиплються озвучені привітання й напуття. «Салам алейкум» або коротше просто «салам» – це традиційно східне побажання миру (наше «добрий день») я повторюю десятки разів на добу. І старий, і малий здороваються зі мною, злегка кланяючись та притискаючи руку до грудей. Це означає, що почуття зустрічних до мене йдуть із глибини душі. Опинившись на східному березі Каспію у Форті-Шевченко, де кілька років провів у засланні мій іменитий земляк, і ознайомившись з усім, що його оточувало, я раптом зрозумів, що саме цих почуттів бракувало йому і, можливо, саме їх він знайшов тут, на чужині. Жителі Форту іменують себе «шевченківцями», ототожнюючи